

Zegen en vloek in de eerste bijbelboeken

1. Algemene inleiding

Koning Balak vraagt aan Bileam om het machtige volk Israël te vervloeken. Hij gaat ervan uit dat deze vloek een negatieve uitwerking zal hebben op het volk; het lijkt de enige kans dat de Moabieten de strijd zullen winnen (Num.22). Is dit bijgeloof of heeft een vloek echt zoveel macht? Waarom is het graf van Toetanchamon in Egypte voorzien van een tekst met een zware vervloeking over degene die het graf opent? De Israëlieten moeten in het beloofde land naar de bergen Ebal en Gerizim. Op elk van de bergen komen zes stammen te staan en zij moeten de zegen en de vloek uitspreken (Deut.27). Wat is de betekenis van deze ceremonie?

We kunnen deze vragen uit historische interesse stellen, maar het is ook duidelijk dat 'zegen en vloek' in onze samenleving steeds actueler worden. In de christelijke gemeente wordt vaak een zegen uitgesproken, bijvoorbeeld aan het eind van een dienst of bij een huwelijksluiting. Maar hoe komt het dat er bijna nooit een vervloeking klinkt? Uit contacten met beoefenaars van occulte praktijken en aanhangers van andere godsdiensten blijkt dat er soms veel waarde gehecht wordt aan vervloekingen. Men gelooft in de werking van deze zwarte magie, en zelfs dat deze kan doorwerken in de generaties. En aan de andere kant is er ook de witte magie die mensen genezing en voorspoed moet brengen.¹ Voor christenen in deze tijd krijgen de oude bijbelwoorden op deze manier een nieuwe actualiteit. In deze excurs geven we aandacht aan dit onderwerp door met name stil te staan bij de eerste bijbelboeken. Daarbij ligt de nadruk meer op 'vervloeking' dan op 'zegening', omdat in deel 1 reeds over dit laatste onderwerp geschreven is.²

Het is van belang te beseffen dat het woord 'vloek' in de Bijbel niet hetzelfde betekent als wat er in onze maatschappij meestal onder wordt verstaan: het oneerbiedig en profaan gebruiken van de naam van God. Een vloek in de Bijbel betekent een vervloeking in de naam van God of andere goden, met de bedoeling dat Gods straf een bepaalde persoon zal treffen. Het lichtvaardig en ongeoorloofd gebruik van de naam van God valt onder het verbod van Ex.20:7, maar wordt met andere woorden omschreven dan 'vloek'.

Uit de Bijbel en uit geschriften van andere volken in het oude Nabije Oosten wordt duidelijk dat het van groot belang is de zegen van God of van de goden te ontvangen. Die is nodig voor vruchtbaarheid, voorspoed, bescherming, bevrijding, genezing, bewaring, kracht, en om verhoogd en begunstigd te worden. Het ideaal is een gezegend leven; daarentegen is een leven zonder Gods zegen, of een leven onder Gods vervloeking het ergst denkbare (Ps.129:8; Jer.17:5-6; 20:14), want dat betekent hongersnood, ziekte en alle mogelijke tegenslagen, zodat het niet meer mogelijk is om te leven (Deut.28).

Mensen kunnen ook elkaar vervloeken, maar omdat in Israël het eigenlijke subject van de zegen en vloek de HERE is (Num.6:27; 23:8,26), kan Hij in zijn vrijheid de zegen in een vloek (Mal.2:2) en de vloek in een zegen veranderen (Deut.23:5 en Neh.13:2).

2. De priesterlijke zegen (Num.6)

Uit diverse geschiedenissen kunnen we opmaken dat allerlei personen een zegen kunnen en mogen uitspreken. Noach, de aartsvaders, Mozes, Jozua, David en Salomo. Maar in bijzondere mate zijn het de priesters, de zonen van Aäron, die een zegen mogen uitspreken en daarmee de naam van JHWH op het volk leggen (Num.6:22-27). Volgens Deut.10:8 is het een van de hoofdfuncties van de priesters om de Israëlieten te zegenen. 'Toen zonderde de HERE de stam van de Levieten af om de ark van het verbond des HEREN te dragen, voor de HERE te staan om Hem te dienen, en in zijn naam te zegenen tot op deze dag.'

De macht van de zegen is direct verbonden met de bereidheid en de macht van God om de zegen te verstreken. In 2Kr.30:27 staat 'Toen stonden de Levitische priesters op en zegenden het volk, en hun stem werd gehoord; hun gebed kwam tot in zijn heilige woning, tot in de hemel.' Hier worden zegen en gebed parallel geplaatst en daardoor tot op zekere hoogte gelijkgeschakeld. De priesterlijke zegeningen in Num.6:24-26 kunnen daarom het best in de aanvoegende wijs opgevat worden: 'Moge / Laat de HERE u zegenen en u bewaren.' Dit is echter geen vrijblijvende wens, maar een spreken vanuit een goddelijke opdracht, waarbij verwacht wordt dat de woorden effect hebben.³ Daarom staat er ook in het volgende vers dat

deze handeling betekent ‘mijn naam op de Israëlieten leggen’ en de belofte ‘en Ik zal hen zegenen’ (vs.27). De vervulling is echter geen automatisme, maar hangt mede af van de gehoorzaamheid van de Israëlieten.

De zegen in Num.6:24-26 is drievoudig en kunstig opgebouwd, uitlopend op een climax. In het Hebreuws is de opbouw: drie, vijf en zeven woorden en ook hetzelfde aantal benadrukte lettergrepen. De zinnen bestaan uit respectievelijk 15, 20 en 25 medeklinkers. Een verkorte vorm van deze bekende zegenspreuk is vrij recent op zilveren amuletten gevonden in Ketef Hinnom in Jeruzalem.⁴

3. Woorden voor zegen en vloek

De woorden voor zegen en zegening komen maar liefst 516 keer voor in de Bijbel, terwijl de begrippen die verband houden met vervloeken 199 keer aangehouden worden. De laatste categorie is bijna uitsluitend aanwezig in het OT, namelijk 180 maal, terwijl het NT slechts aan een aantal van 19 komt. Deze getallen vormen een belangrijke aanwijzing voor de belangrijkheid van de woorden die nu onderzocht worden.

Het werkwoord *bārāk* betekent ‘zegenen’. De naam Baruch (‘gezegende’) is hiervan afgeleid.

Het woord *ʔārar* wordt veel gebruikt voor vervloeken en staat vooral in poëtische teksten en wetsgedeelten (bijv. Gen.12:3; Deut.27:15-26). Hetzelfde woord wordt gebruikt voor Gods vervloeking van priesters (Mal.2:2). Een tweede woord voor vervloeken is *qāl*. Soms lijkt dit woord een iets minder zware lading te hebben: licht, ongeacht, onbelangrijk (2Sam.6:22). Als werkwoord kan het betekenen: iemand veracht maken (Gen.12:3; Ex.21:17) of verachtelijk behandelen (Jes.23:9). Maar in veel verbanden betekenen de beide woorden hetzelfde. Ook komt het woord *ʔālā* voor, maar het is niet mogelijk om een duidelijk onderscheid te maken tussen deze aanduiding als conditionele vloek en *ʔārar* als een gezaghebbende, onvoorwaardelijke vloek, want het eerste begrip staat in Deut.29:19-21 en in 30:7, en lijkt gelijkwaardig te zijn aan het tweede begrip in Deut.27-28. In Gen.5:29 en 8:21 worden twee verschillende termen gebruikt, maar de betekenis moet toch hetzelfde zijn. In de geschiedenis van Bileam (Num.22-24) komen nog meer woorden voor met de betekenis vervloeken. Het boek Job gebruikt ‘zegenen’ zeven maal in het raamwerk (hfst. 1, 2 en 42), waarvan vier keer in de

betekenis van ‘vervloeken’. De SV vertaalt de uitspraak van de vrouw van Job heel letterlijk met ‘Zegen God en sterf’, terwijl de NV de bedoeling weergeeft met: ‘Zeg God vaarwel en sterf!’ (2:9; vgl. 1:5). De houding van Job, in het zegenen van God, 1:21, is een aanzet tot een latere ontwikkeling dat de zegen niet gelijk is aan voorspoed; zegen behoeft het lijden niet uit te sluiten.

In de vertaling van ‘vervloekt NN’ is het in het Nederlands moeilijk om te kiezen tussen de aanvoegende wijs ‘moge hij vervloekt zijn’, de gebiedende wijs ‘wees vervloekt’ en de indicatieve vorm: ‘hij is vervloekt’. (Hetzelfde probleem geldt voor de vertaling van zegenen, zie par. 2). Het is meer dan een wens, maar de effectiviteit van de uitspraak hangt af van de autoriteit die aangeropen wordt. Soms wordt God aangeropen, zoals in Joz.6:26 en 1Sam.26:19 ‘vervloekt voor de HERE’. Soms heeft de vloek de vorm van een gebed voor goddelijk ingrijpen, zoals in Jer.18:21-23. Tevens moet er iets zijn bij het slachtoffer, waardoor de vloek geldigheid kan krijgen, want een onverdiende vervloeking werkt niet. ‘Gelijk een mus wegfladdert en een zwaluw heenvliegt, zo is een ongegronde vloek: hij treft geen doel’ (Spr.26:2). Een niet te rechtvaardigen vloek kan zelfs terugkeren op de persoon die hem heeft uitgesproken (Ps.109:17-20).

4. Vloeken bij andere volken

Mesopotamische wetten noemen tovenarij een zware misdaad, maar dan bedoelt men zwarte magie. Tovenars moesten verdronken worden volgens de Codex Hammurabi⁵ en het maken van magische middelen (bijv. dranken) is verboden volgens de Midden Assyrische wetten.⁶ Tovenarij in de zin van goedaardige magie had echter een legitieme plaats in de samenleving, in de vorm van het exorceren van demonen en het afweren van de effecten van zware magie.

De voorstelling dat een vloek overgeërfd kan worden en nog door een latere generatie te verzoenen is, is aanwezig in de gebeden van koning Mursilis van de Hethieten ter gelegenheid van de uitgebroken pest. Hij herleidt de plaag tot een breuk van een verdrag van zijn vader met de Egyptenaren (*ANET*, 395).

5. Voorwaardelijke vloeken bij graven

Na de begrafenis van personen werd in het Nabije Oosten meer dan eens een vervloeking geschreven op hun graf, gericht tot grafschenders. Dergelijke vervloekin-

gen, die bedoeld zijn om in werking te treden als men graven onteert, ontbreken in Mesopotamië en Klein-Azië, maar komen veel voor in Kanaän en Egypte.

In Egypte bedreven de priesters magische rituelen die geesten opdrachten gaven de slaap van de farao in zijn graf te beschermen. De methode die ze toepasten bestond uit het martelen van een aantal belangrijke slaven, tot ze bijna dood waren. Terwijl ze nog bij bewustzijn waren, gaf de tovenaars deze slachtoffers onder hypnose bevel de koning met hun geest te beschermen en iedereen die de rust van zijn graftombe ontheiligde of verstoorde, tot de dood toe te vervolgen. Vervolgens werden de slaven ter dood gebracht, terwijl het bevel nog vers in hun geheugen lag. Kort na de opgravingen van het graf van Toetanchamon in 1923 stierven diverse medewerkers en in de pers verschenen naar aanleiding daarvan allerlei berichten over 'de vloek van de farao's'.

In Byblos is de sarcofaag van koning Achiram gevonden (ong. 1000 v.Chr.). De inscriptie hierop luidt: 'Sarcofaag welke maakte [Itto]baäl, de zoon van Achiram, de koning van Byblos, voor Achiram, zijn vader, toen hij hem neerlegde voor eeuwig. Wanneer nu een koning onder de koningen of een gouverneur onder de gouverneurs of de aanvoerder van een legerkamp (tegen) Byblos is opgetrokken en deze sarcofaag ontbloeit, moge dan de scepter van zijn heerschappij gebroken worden, moge dan de zetel van zijn koningschap omvergeworpen worden en moge de rust dan van Byblos vluchten. En hij – moge uitgewist worden zijn inscriptie...'⁷

In Israël is de zogenaamde Siloam grafinscriptie gevonden. Deze luidt: 'Dit is [het graf van ...]Jahu, die over het (koninklijk) huis (was). Er is [hi]er geen zilver of goud, [al]leen [zijn botten] en de bott[en] van zijn slavin met hem. Vervloekt de mens die dit opent!' Het is mogelijk dat de naam aangevuld moet worden tot Sebanjahu. Als dit zo is, dan is Sebnah bedoeld, de hofmaarschalk tegen wie Jesaja zijn profetie richtte (Jes.22:15-19).⁸

Er zijn nog meer voorbeelden bekend, namelijk uit Kuntillat Adjrud, Khirbet el-Qom, En-Gedi, Arad, Nimrud en Khirbet Bet Layy.

6. Gods vervloekende uitspraken

Zoals boven reeds aangegeven is, is het van belang dat de vervloeking in naam van God of van goden uitgesproken wordt. Maar het is ook mogelijk dat God zelf

een negatieve, vervloekende uitspraak over iemand doet. De eerste keer dat we dit tegenkomen in de Bijbel, is de uitspraak over de slang die Adam en Eva verleid heeft. De slang krijgt te horen: 'Omdat u dit gedaan hebt, bent u vervloekt onder al het vee en onder al het gedierte van het veld' (Gen.3:14). Het is opmerkelijk dat Adam en Eva wel gestraft, maar niet vervloekt worden. Ze zullen voortaan moeten zwoegen op de aarde die vervloekt wordt en doornen en distels voortbrengt (3:17; vgl. 5:29). Het feit dat de eerste mensen niet vervloekt worden, is een teken van hoop temidden van alle donkere gebeurtenissen. In het volgende hoofdstuk staat de doodslag van Kaïn op zijn broer Abel beschreven. Als straf krijgt de moordenaar het volgende oordeel te horen: 'Vervloekt bent u, ver van de bodem die zijn mond heeft opengesperd om het bloed van uw broeder van uw hand te ontvangen' (4:11). Maar als Kaïn bezwaar maakt tegen de zware straf, krijgt hij goddelijke bescherming. 'Ieder, die Kaïn doodt, zal zeventvoudig boeten' (4:15). Hoewel het woord hier niet gebruikt wordt, kan deze uitspraak als een voorwaardelijke vloek opgevat worden. Wanneer later Abram geroepen wordt om naar Kanaän te gaan, krijgt hij van Godswege mee 'wie u vervloekt/verwenst, zal Ik vervloeken' (in het Hebreeuws twee verschillende woorden; Gen.12:3).

Deut.21 vermeldt de situatie dat iemand de doodstraf krijgt en aan een paal gehangen wordt. Zo'n gehangene is door God vervloekt en men moet hem voor de nacht begraven, zodat het land niet verontreinigd wordt (21:22-23).

In Lev.26 en Deut.28 staan zegeningen en vervloeken die gekoppeld zijn aan de houding van de Israëlieten tegenover het verbond. Deze uitspraken worden door Mozes in Gods naam gedaan. In paragraaf 10 komt dit nader aan de orde.

7. Mensen vervloeken anderen in Gods naam

De eerste keer dat een mens een vervloeking uitsprekt over een ander, is gedocumenteerd in de geschiedenis van Noach. Hij spreekt: 'Vervloekt zij Kanaän, een knecht der knechten zij hij voor zijn broeders' (9:25). De latere geschiedenis bevestigt de uitwerking ervan. Isaak zegenet zijn beide zonen, en spreekt een vloek uit over wie Jakob zou vervloeken (Gen.27:29; vgl. 12:3). De Filistijn Goliath vervloekt David bij zijn goden (1Sam.17:43). Simi vervloekt David tijdens diens vlucht uit Jeruzalem (2Sam.16:5-14). Beide verwensingen en vervloeken blijken

echter niet te werken ten opzichte van Gods verkoren koning. Dit is een belangrijke aanwijzing dat zegen en vloek niet magisch werken (zoals in oudere wetenschappelijke literatuur nogal eens gesteld wordt), maar afhankelijk zijn van goddelijke activiteit.

In het boek Richteren staat beschreven dat de moeder van de leviet Micha een vervloeking heeft uitgesproken over de dief van elfhonderd zilverstukken. Micha heeft die uitspraak gehoord en gaat naar zijn moeder toe om te erkennen dat hij het geld weggenomen heeft. Daarop verandert de moeder de vervloeking in een zegen: 'Gezegend zij mijn zoon door de HERE' en zij besluit om het geld voor de dienst van God te besteden, al doet ze dat op haar eigen manier (Ri.17:1-3).

8. Bileam: contact met geestelijke machten

In de vorige paragraaf zijn mensen genoemd die andere mensen vervloeken in Gods naam. Maar uiteraard gebruiken de mensen buiten Israël de namen van hun eigen goden. Het kan zijn, zoals bij Abraham, dat God deze daad zo zwaar opneemt, dat Hij de dader straft (Gen.12:3). Hij beschermt Abraham tegen elke negatieve uitwerking. Het is voor ons niet duidelijk of hier sprake is van de realiteit van een andere god die de macht heeft Abraham kwaad te doen.

In het geval van Bileam, de zoon van Beor, ligt de zaak duidelijker. Hij is een beroemd 'ziener', bekend om zijn vervloeking. Hij staat in verbinding met de goden, waardoor hij bovennatuurlijke krachten kan uitoefenen, evenals de tovenaars in Egypte (Ex.7).⁹ De vergelijkende godsdienstwetenschap maakt ons duidelijk dat vervloeking gewoonlijk de gewenste uitwerking hebben. Niet alleen als de getroffenen dit geloven, maar ook wanneer zij onwetend zijn. Ook op afstand werkt de vloek als negatieve macht. We spreken hier van zwarte magie, in tegenstelling tot witte magie die een positief doel heeft: genezing en voorspoed.¹⁰

Bileam is iemand die met de hogere machten kan communiceren en zijn zwarte magie is gevreesd (Num.22:6). Daarom heeft koning Balak er zeer veel voor over om deze man vervloeking te laten uitspreken over het volk Israël waarvoor hij bang is. Slechts geestelijke machten zullen in staat zijn dit machtiger volk te verslaan.

In 1967 is in Deir 'Alla in het Overjordaanse een tekst gevonden over Bileam, de zoon van Beor. Hij wordt daar genoemd 'ziener van de goden'. De tekst geeft

aan dat de goden 's nachts in opdracht van El tot Bileam spreken. Hij krijgt de boodschap door dat de godin Sjar in de godenvergadering toestemming heeft gekregen om noodweer te sturen naar de aarde.¹¹ Hoewel er nog allerlei onduidelijkheden zijn in de zeer fragmentarisch bewaarde tekst, lijkt het toch om dezelfde Bileam te gaan als in Num.22-24. Op grond van dit aanvullende materiaal is het duidelijk dat Bileam andere goden dient dan JHWH, de God van Israël. Maar wanneer de boden van koning Balak bij hem komen met de vraag Israël te vervloeken, wil Bileam toch contact zoeken met de HERE (22:8). Vermoedelijk moeten we hier denken aan syncretisme: diverse goden konden naast elkaar vereerd worden. Voor Bileam zal het contact zoeken met deze God te maken hebben met de toestemming om diens volk te vervloeken. In eigen kracht kan hij niets uitrichten, en hij heeft geestelijke krachten nodig om zijn woorden effectief te laten zijn. Dat Bileam geen echte vereerder van de HERE is, blijkt uit 31:8,16. De Israëlieten doden Bileam die de raad heeft gegeven om het volk Israël via een afgodisch feest te verleiden (Num.25).

Zoals gezegd probeert Bileam contact te krijgen met de HERE. Dit gebeurt ook daadwerkelijk, maar hij krijgt te horen dat hij Israël niet mag vervloeken. De tweede keer ontvangt Bileam een voorwaardelijke toestemming: hij mag slechts spreken wat God tot hem zegt (22:20). In overeenstemming hiermee spreekt hij later: 'Hoe zal ik vervloeken, die God niet vervloekt? Hoe zal ik verwensen die de HERE niet verwent?' (23:8). Het is op grond hiervan duidelijk dat dergelijke woorden alleen effectief zijn als God er kracht aan verleent. Bileam spreekt door Gods invloed alleen positieve woorden over het volk, tot woe-de van koning Balak.

Opvallend in de redevoeringen van de ziener zijn de woorden: 'Er is geen waarzeggerij in / tegen Israël' (23:23). De vertaling hangt af van de interpretatie van het voorzetsel. Beide weergaven zijn mogelijk. De eerste vertaling constateert een praktijk: dit gebeurt niet in Israël. Daarbij kan verwezen worden naar Deut.18, waar waarzeggerij verboden wordt. De latere geschiedenis van Israël maakt overigens wel duidelijk dat dit verbod nodig was, omdat de praktijk nog wel eens in tegenspraak is met dit verbod (vgl. Saul die de waarzeggers doodt, wat een aanwijzing is dat die er dus wel waren; 1Sam.28:3). Gezien de persoonlijke ervaring van Bileam ligt het meer voor de hand om de tekst zo

op te vatten dat er geen waarzeggerij / toverij / vervloeking tegen Israël is, omdat God het volk beschermt. Bileam zelf heeft geprobeerd vervloekingen te uiten, maar heeft moeten ervaren dat God hem tegenhield en zijn negatieve woorden zelfs veranderd heeft in zegeningen.

Wij kunnen de vraag stellen, wat er gebeurd zou zijn als Bileam zijn oorspronkelijke woorden wel had kunnen uitspreken. Was er dan een vloek over het volk gekomen? Voor het antwoord is het belangrijk te beseffen dat JHWH, de God van Israël, machtiger is dan de andere goden of godenzonen. Ten aanzien van Abram geldt dat mensen die hem vervloeken zelf vervloekt zullen worden. En Spr.26:2 geeft aan dat een vloek zonder grond geen schade zal doen (zie par. 3; vgl. ook Ez.13:18-23). Wanneer Israël leeft naar Gods wil, zal Hij beschermen tegen kwade machten en wie Hij zegent, zal gezegend zijn. Dus theoretisch was het mogelijk dat Bileam vervloekingen had uitgesproken, terwijl die toch geen uitwerking hadden. Het is onjuist een magische opvatting van vloeken te hebben, waardoor God wel ‘verplicht’ is geweest het uitspreken van deze negatieve woorden te verhinderen. God laat in de geschiedenis van Bileam zien dat Hij regeert, en kwade voornemens kan ombuigen, maar zelfs wanneer de vervloekingen geuit worden, kan Hij zijn volk behoeden. Problemen ontstaan uiteraard als Hij zijn bescherming terugtrekt, gewoonlijk vanwege zonden van de Israëlieten. Dan krijgen kwade machten meer mogelijkheden.

9. Een conditionele vloek (Num.5)

In Num.5 staat de situatie beschreven dat een man zijn vrouw verdenkt van overspel, maar dit niet kan bewijzen. Hij kan haar dan naar de priester brengen. Deze neemt heilig water en doet stof van de vloer van de tabernakel daarin. Dit mengsel heet ‘dat bittere water, dat de vloek brengt’ (Num.5:18). De priester schrijft de vervloekingen op en geeft het water aan de vrouw te drinken. Wanneer zij schuldig is, zal het water haar buik doen opzwellen en haar heup doen invallen en zij zal ‘tot een vloek onder haar volk’ zijn (5:27). Indien ze onschuldig is, zal het water haar geen kwaad doen en zal ze zwanger kunnen worden. De gedachte hier achter is, dat alleen een ‘Godsoordeel’ uitsluitel geeft, omdat mensen de zaak niet kunnen beoordelen. Alleen de HERE weet wat er gebeurd is en Hij treedt daadwerkelijk op wanneer Hem gevraagd wordt recht te spreken: Hij straft of spreekt vrij.

10. Verbondszegen en -vloek in verbondsteksten

Nadat Israël aan de Sinai allerlei wetten en bepalingen vernomen heeft, klinkt de oproep ‘Maar u zult de HERE, uw God dienen’ en de belofte ‘dan zal Hij uw brood en uw water zegenen en Ik zal ziekte uit uw midden verwijderen. Geen vrouw in uw land zal een misgeboorte hebben of onvruchtbaar zijn. Het getal van uw dagen zal Ik vol maken.’ Daarna komt de belofte dat de Kanaänieten verdreven zullen worden (Ex.23:25-28). In Deut.7:12-15 komen deze beloften weer terug, waarbij ook de vruchtbaarheid van het vee genoemd wordt en aan de mensen bescherming tegen ziekten wordt toegezegd. Israël zal gezegend zijn boven alle andere volken. Een uitwerking van deze verbondsbepalingen aan het volk staat in Lev.26 en Deut.28, waar ook verbondsvloeken genoemd worden die als straf het volk kunnen treffen. Er zijn hier veel overeenkomsten met zegen- en vloekbepalingen van oude verdragsteksten.¹² De zegen en de vloek worden op mensen gelegd en de verwerkelijking van deze bepalingen is afhankelijk van hun gehoorzaamheid en ongehoorzaamheid. In dit geval is het duidelijk de God van Israël die de zegen verleent of straft. Wanneer later koning Josia de profetes Chulda om raad vraagt met betrekking tot het gevonden wetboek, zegt zij: ‘Zo zegt de HERE: zie, Ik breng onheil over deze plaats en over haar inwoners: al de vervloekingen die geschreven staan in het boek dat men de koning van Juda heeft voorgelezen’ (2Kr.34:24). Het is aannemelijk dat (minstens) het boek Deuteronomium gevonden is en dan zal gedoeld zijn op Deut.28. Jes.24:1-13 geeft aan dat de HERE toornig is op de aarde. De inwoners hebben de wetten overtreden, de inzetting ontdoken en het eeuwig verbond verbroken. Daarom verslindt een vloek de aarde en moeten haar bewoners boeten (vgl. ook Dan.9:11 en Zach.5:3). De uitwerking van de vloek betekent hier oordeel en onheil dat mensen treft.

Overigens is het na uitvoering van de straf, die zelfs tot ballingschap kan leiden, mogelijk dat het volk tot inkeer komt en dat het weer gezegend wordt. Dit gebeurt op grond van Gods trouw aan zijn verbond met de aartsvaders (Lev.26:40-45 en Deut.30:1-10). De HERE zal dan zelfs de vervloekingen op hun vijanden leggen.

11. Zegen- en vloekceremonie

Mozes geeft opdracht dat Israël in het beloofde land naar de bergen Ebal en Gerizim moet gaan voor een speciale ceremonie, om hun verantwoordelijkheden te benadrukken. Het volk moet een keuze maken tussen de zegen en de vloek (Deut.11:26-30). Bij de plaats Sichem moeten zes stammen op de berg Gerizim gaan staan om het volk te zegenen en zes op de berg Ebal voor de vloek (Deut.27:11-26). De inhoud ervan wordt niet genoemd, maar wel staan er twaalf vervloekingen die door de Leviëten uitgesproken moeten worden. Het gehele volk moet deze uitspreken be-amen. Later leidt Jozua de Israëliëten naar de Ebal en de Gerizim, en daar wordt de ceremonie uitgevoerd (Joz.8:30-35). De twee bergen zijn voor altijd het zichtbare symbool van de twee mogelijkheden die God het volk voorhoudt.¹³

Het volk neemt door het uitspreken van 'amen' de inhoud van het verbond op zich en spreekt zelf uit dat een vervloeking mag komen wanneer men ongehoorzaam is. De beschuldigde vrouw in Num.5 stemt in met de procedure door 'amen, amen' te zeggen (vs.22). Nehemia vermeldt het voornemen van de teruggekeerde Joden om God te gaan dienen: 'en verplichtten zich onder zelfvervloeking en onder ede, om te wandelen naar de wet van God' (Neh.10:3). Soms wordt Gen.15:9-20, de vurige fakkel die tussen dieren doorgaat, ook als een zelfvervloekingsceremonie opgevat, maar er is ook een andere uitleg mogelijk.¹⁴

12. Het Nieuwe Testament

Jezus spreekt in Mat.25:31-46 over het toekomstige oordeel. Dan zal Hij 'de gezegenden' welkom heten en 'de vervloekten' van zich stoten. Hun bestemming heeft te maken met de manier waarop ze zich in dit leven opgesteld hebben ten opzichte van zijn minste broeders en daarmee ten opzichte van Hem. De Heiland roept zijn volgelingen op om hun vijanden lief te hebben, te zegenen wie hen vervloeken en te bidden voor hen die smadelijk tegen hen handelen (Luc.6:27-28). De apostelen trekken die lijn door ten opzichte van vervolgers en kwaaddoeners (Rom. 12:14; 1Pet.3:9). Maar tegen dwaalleraren met valse leringen en praktijken of mensen onder invloed van een kwade macht (bv. Hand.13:6-12), die het Evangelie tegenwerken en verdraaien, worden wel vervloekingen uitgesproken. In 1Kor.16:22 staat het *anathema*: 'Indien iemand de Here niet liefheeft, hij zij vervloekt'. Het betreft hier vroeg-gnostische leraren

die in de gemeente van Korinthe waren binnengedrongen.¹⁵ Hetzelfde *anathema* geldt voor de brengers van een ander evangelie in Gal.1:8-9. In beide gevallen is dit een voorwaardelijke uitspraak.

Paulus past in Gal.3 de belofte van Gen.12:3 toe op de prediking van het Evangelie aan de volken. Christus heeft de vloek van de wet op zich genomen en daardoor komt de zegen van Abraham tot hen (Gal.3:13-14).

13. Actualiteit

Uit het bovenstaande blijkt, dat mensen niet zomaar zegen en vloek op een effectieve manier kunnen uitspreken. In de eerste plaats is van belang in wiens naam (met welk gezag) deze woorden gezegd worden en in de tweede plaats zijn geloof en leven van de ontvanger belangrijk. Wat de zegen betreft: in de eenheid van spreken en aanvaardend luisteren wordt de aanwezigheid van God op de levensweg beloofd. De zegen is met Gods gebod verbonden. In de actuele discussie over inhoud en zin van zegenhandelingen is het daarom nodig een grens te trekken, omdat eis en belofte niet van elkaar te scheiden zijn. Net zo min als er 'goedkope genade' is, is er een 'goedkope zegen'. Het zegenen van ongeoorloofde oorlogen, en het (in)zegenen van ongeoorloofde relaties is daarom een innerlijke tegenstrijdigheid. Wie een zegen wil ontvangen, zal ook rekening moeten houden met de mogelijkheid van vervloeking. De werking van de zegen en vloek hebben immers alles te maken met de houding tegenover God.

De vloek heeft in de theorie en praktijk van het protestantisme bijna geen betekenis meer, maar de interesse in zegenhandelingen neemt sterk toe. Om magisch misverstand te voorkomen, is de zegen vanaf de 17^e eeuw vaak als zegenwens of zegenbede opgevat. Echter, een zegenwens is geen zegen in de eigenlijke zin van het woord, want hij richt zich niet op de medemens maar op God, en wordt niet meegedeeld.

De laatste jaren komt er wel meer belangstelling voor de doorwerking van vloeken die te maken hebben met occulte praktijken. Wanneer mensen de door God gegeven grens overschrijden en zich bezighouden met verboden praktijken (Deut.18:9-14) kan dat een occulte belasting met zich meebrengen. Ook kunnen mensen in de naam van allerlei goden of van satan een vervloeking over anderen uitspreken. Ook een zelfvervloeking komt voor, bijvoorbeeld in de eden die leden van de Vrijmetselarij zweren; wanneer men

uit deze beweging stapt en geheimen verraadt, rusten zelfvervloekingen op hen en hun nageslacht. In het NT staan geen teksten die de vloek direct verbinden met de openvolging van de geslachten, maar het is wel zo dat de zonde van Adam doorwerkt in alle volgende generaties (Rom.5) en dat Paulus bij de heidenen een proces ziet waarin de waarheid in ongerechtigheid ten onder is gehouden, waardoor daar de meest verkeerde handelingen plaatsvinden (Rom.1). We moeten voorzichtig zijn om de veroordeling 'tot in het derde en vierde geslacht' (Ex.20:5; Deut.5:9) en de uitsluiting van zelfs het tiende geslacht (Deut.23:2-3) ongewijzigd over te brengen naar onze tijd, maar de zojuist genoemde gedeelten uit de brief aan de Romeinen en de pastorale praktijk maken wel duidelijk dat er een langdurige doorwerking in de generaties kan plaatsvinden.

In de toenemende belangstelling voor deze onderwerpen, is het boek van Derek Prince, met de titel *Zegen of vloek, aan u de keus*, zeer bekend geworden. Het is zijn verdienste dat hij deze zaken onder de aandacht heeft gebracht. Critici brengen tegen zijn benadering in, dat hij christenen plaatst onder de verbondszeugen en –vloek van de wet van Mozes, terwijl een christen toch vrij is van de wet. Daarmee verbonden is het bezwaar dat de zegeningen van Leviticus en Deuteronomium te veel te maken hebben met aardse gezondheid en voorspoed.

Inderdaad geven 2Kor.3 en Heb.8 aan dat christenen leven onder het nieuwe verbond, maar dat roept de vraag op, of zegen en vloek daarin wel zo anders zijn dan in de wetten van Mozes. Bestudering van de gehele Bijbel leert ons, dat in Genesis (voor de tijd van het verbond aan de Sinai) en ook in het NT, God zijn normen stelt die zegen met zich meebrengen, maar dat ongehoorzaamheid straf en vervloeking opleveren. De kern van de zaak is in de gehele Schrift terug te vinden, maar het is waar dat de sterk aards gekleurde zegen en vloek in het NT een andere gedaante krijgen. Daar is het lijden om Christus' wil, en daarmee verdrukt worden door een vijand, een erezaak geworden (Mat.5:11). We moeten oppassen om 'het lijden

van deze tegenwoordige tijd' (Rom.8:18) niet uitsluitend negatief te zien. God wil voor zijn kinderen alles laten meewerken ten goede (8:28). Omdat in het NT het leven na de dood een veel grotere plaats inneemt dan in het OT, komen veel zaken in een ander perspectief te staan. Het NT verscherpt in zekere zin zegen en vloek. Want de onrechtvaardigen zullen niet slechts gestraft worden met honger of ballingschap, maar worden uitgesloten uit het Koninkrijk van God (1Kor.6:9-10). Terwijl Paulus elders eerst schrijft dat zij die zich door de Geest laten leiden niet onder de wet zijn, voegt hij eraan toe, dat zij die de werken van het vlees doen, zoals onreinheid, toverij, nijd en dronkenschap, het Koninkrijk niet zullen beërven (Gal.5:18-21). Petrus roept op tot een levenswandel van liefde en barmhartigheid, en om geen kwaad met kwaad te vergelden, 'maar zegent integendeel, omdat u hiertoe geroepen bent, dat u zegen zou beërven' (1Pet.3:8-9). Een christen zal op deze wijze dus zeker zegen ontvangen.

Het lezen van het boek van Prince kan ook de gedachte oproepen dat wij voortdurend bedreigd worden door allerlei vloeken (ook door negatieve uitingen over onszelf). Hierbij bestaat het gevaar dat woorden te veel als magische krachten worden gezien die uit zichzelf werken, terwijl wij boven zagen dat vloeken zonder grond hun doel missen. Wie vertrouwt op God en de geestelijke wapenrusting aan doet (Ef.6), zal veilig zijn tegen de vele vurige pijlen die de boze op ons afvuurt. Dan geldt de belofte van 2Tes.3:3 'Getrouw is de Here, die u sterken zal en u bewaren voor de boze'. Maar wie zich met verboden zaken inlaat en zondigt, zal daar de negatieve gevolgen van ervaren. Terwijl tot de zondaren gezegd wordt 'Wie onrecht doet, hij doe nog meer onrecht; wie vuil is, hij worde nog vuiler' klinkt tot de gelovigen: 'wie rechtvaardig is, hij bewijze nog meer rechtvaardigheid; wie heilig is, hij worde nog meer geheiligd'. De reden daarvoor is, dat Christus spoedig komt en zijn loon bij Hem is, om een ieder te vergelden naardat zijn werk is (Op.22:11-12). Zegen en vloek komen zo in eeuwigheidsperspectief te staan.

Noten

- ¹ Vgl. M.J. Paul, 2005.
- ² Excurs 7, 'Zegenen', in *SBOT*, deel 1.
- ³ In het Hebreeuws wordt een modale functie aangegeven. Vgl. E. Talstra: 'Een zegen is naar zijn aard anders dan een wens: JHWH moge je zegenen. Maar een zegen is ook geen bewering: JHWH zegent je. Het gaat om goede woorden aan iemands adres, waarvan de effectuering ligt bij God. Heeft een seculiere cultuur zoals die van een academische lezer daar wel termen voor?' (p. 55).
- ⁴ Zie art. E. Waaler.
- ⁵ par. 2; *ANET*, 166.
- ⁶ par. 47; *ANET*, 184.
- ⁷ Smelik, 19v.
- ⁸ Smelik, 75.
- ⁹ Goden, in de zin van geestelijke wezens, zonen Gods, (gevallen) engelen: zie Excurs 6, 'Godsdienstgeschiedenis', in *SBOT*, deel 1. Deze 'zonen Gods' oefenen gezag uit, maar vaak op een verkeerde wijze (zie Ps.82, waar vermoedelijk sprake is van engelvorsten). De negatieve uitwerking van vervloekingen die in hun naam, op hun gezag, uitgesproken worden, hebben vaak effect, omdat er geestelijke macht uitgeoefend wordt.
- ¹⁰ Witte magie werkt met dezelfde krachten en is daarom niet zo onschuldig als velen denken; al is de doelstelling positiever, de uitwerking kan toch negatief zijn, zeker op psychisch en geestelijk gebied.
- ¹¹ Smelik, 83.
- ¹² Vgl. Excurs 3, 'Verbondssluitingen' in *SBOT*, deel 1.
- ¹³ Vgl. Excurs 5, 'Rituelen en symbolen'.
- ¹⁴ Zie *SBOT* 1, 153.
- ¹⁵ zie Excurs 'Vroege Gnostiek' in *SBNT* 7B, 773.

Literatuur

- Bruin, W.M. de, *Vergeefse moeite als oordeel van God. Een onderzoek naar de 'Wirkungslosigkeitssprüche' in het Oude Testament*. Diss. Utrecht, 1997.
- Dienstboek – een proeve, voor de Protestantse Kerk in Nederland*. Deel II: Leven, zegen, gemeenschap. Zoetermeer: Boeken- centrum, 2004.
- NIDOTTE*, 4, 491-433 (R.P. Gordon).
- Maarsingh, B., *De vervloekingen in de Bijbel*. Amsterdam: Buij- ten & Schipperheijn, 1996.
- Paul, M.J., *Occulte machten en bevrijding*. Heerenveen: Groen, 2005.
- Prince, Derek, *Zegen of Vloek, aan u de keus*. Ned. vert., Hoor- naar: Gideon, 1991.
- Smelik, K.A.D, *Behouden schrift: historische documenten uit het oude Israël*. Baarn: Ten Have, 1984.
- Steymans, H.U., *Deuteronomium 28 und die adē zur Thronfol- geregelung Asarhaddons. Segen und Fluch im Alten Orient und in Israel*. OBO 145. Freiburg, Göttingen: Universitätsverlag Freiburg Schweiz, Vandenhoeck & Ruprecht, 1995.
- Talstra, E., *Oude en nieuwe lezers. Een inleiding in de methoden van uitleg van het Oude Testament*. Kampen: Kok, 2002.
- TRE*, 31, 75-96 (B. Maier u.a.).
- Waler, E., 'A Revised Date for Pentateuchal Texts? Evidence from Ketef Hinnom', *TB* 53 (2002) 29-55.
- Wynne, B., *Achter het masker van Toetanchamon*. Ned. vert., Bussum: De Kern, 1979.